

Призначення екології в системі сучасної освіти

М. М. Кисельов

Термін "екологія", введений у науковий обіг відомим німецьким природознавцем Е.Геккелем у 1866 р., став надзвичайно значимим, "ключовим" для нашого сучасника. Фактично він зробився своєрідним "маркером" нашої епохи, завдяки чому всесвітню історію нині розділяють на два періоди: доекологічний та постекологічний. Можна зазначити, що в історії соціуму, попри всю її драматичність, не було ще проблеми настільки масштабної, багатоаспектної й складної для розв'язання. Вона є своєрідним вузлом, в якому переплітаються традиційні життєво важливі питання виробництва, економіки, науки, охорони здоров'я, раціонального природокористування, політики, національної й загальнолюдської безпеки. Екологічні проблеми все більше впливають на формування світоглядних орієнтацій і на специфіку сучасного «філософського процесу». **Екологія сьогодні є своєрідним інтегратором вітальних та духовних інтересів людини.**

Таке переплетення проблем, які й до сьогодні розглядаються як окремі й самодостатні, вимагає значної корекції в їх осмисленні, високого професіоналізму, максимально можливого розуміння їх складності й взаємовпливу. Вплив екологічних реалій на всі без винятку аспекти політичного, економічного, демографічного, соціогуманітарного та духовно-морального розвитку нині є настільки очевидним і масштабним, що нехтування ним виглядає, в кращому випадку, недалекоглядним і безвідповідальним.

Інтегративний характер та безпрецедентна складність екологічних проблем є далеко не очевидною. При першому наближенні, екологічні питання видаються простими й однозначними. До екологічного профілю абсолютно дотичним є сюжет із класичної філософії, коли, на відміну від фаху швеця чи математика, видається, що в проблемах гносеології та людинознавства кожен може мати своє достатньо професійне уявлення. Хто лише не демонстрував своєї авторитетної думки стосовно охорони природи, раціонального природокористування й шляхів формування екологічної свідомості. В літературі (навіть науковій) та виступах офіційних осіб рефреном проходять словосполучення "погана екологія", "охорона екології", "боротьба з екологією", "загострення навколишнього середовища", які досить

красномовно свідчать про рівень екологічної культури нашого сучасника. Громадська думка стосовно екологічних проблем постійно перебуває то в режимі "екологічного інфантилізму", або навпаки "екоістерії".

Екологічна проблематика в сучасному світі стає безперечно домінуючою. Без всіляких перебільшень йдеться про майбутнє людського роду. Проте в соціальній практиці (перш за все на наших теренах) усвідомлення цієї обставини відбувається надто повільно. Взагалі можна сказати, що загальнолюдська спільнота постійно запізнюється з усвідомленням важливості та сутності екологічних процесів і фактично йде вслід за подіями. Особливо насторожує низький рівень екологічної культури, як серед представників державного інституту, так і в сфері масової свідомості.

Зрештою влада (не лише у нас, а у всьому світі) схильна до декларування важливості екологічних проблем, особливо в періоди передвиборних апеляцій до електорату, і, крім всього іншого, обмежена порівняно коротким терміном "від виборів до виборів". Тому її структури з очевидним небажанням виходять на планування та реалізацію довготермінових та фундаментальних екологічних міроприємств. За наших умов найбільш повно виявив себе зв'язок між традиційними сциєнтичними орієнтаціями, технократичними інтенціями та командно-адміністративною системою управління народно-господарською діяльністю. Керівник-технократ щиро думає, що найскладнішими природносоціальними системами можна управляти такими ж методами, як і технологічними процесами. Саме тут формується потяг до швидких й простих, опертих на лінійно-технологічне мислення, рішень надзвичайно складних проблем. Вважається, наприклад, що ситуацію в економіці і у виробничому секторі можна змінити на краще, якщо, скажімо, відпустити ціни або збільшити податки. Досить важко засвоюється банальна на перший погляд істина, що для управління гранично складними явищами соціуму потрібна спеціальна підготовка і високий професіоналізм, що "керівний досвід", набутий в минулому є сумнівним аргументом для призначення на керівну посаду в умовах, що кардинально змінились.

Прогресуюче погіршення екологічної ситуації в світі та розвиток екологічних досліджень висувають настійну вимогу взаємної корекції науковості та "софійності", корекції, без якої ми назавжди будемо приречені на нарощування "природоперетворюючої" могутності, порушуючи при цьому передумови й підвалини своєї власної життєдіяльності, втрачаючи сенс власного існування. Тому людина в сучасному світобаченні все менше виступає в якості деміурга, котрий свідомо і послідовно перетворює біосферу

в ноосферу. Більш того, "геологічний" вплив її на всі без виключення складові біосфери менш всього може бути оцінений як свідомий і розумний. Саме цим, очевидно, пояснюється переведення людини із статусу "царя природи" в "громадянина природи". В екологічному контексті це положення перетворюється з не зовсім зрозумілої сентенції в наповнену конкретним змістом, цілком доказову концепцію.

Розвиток екологічної обстановки на планеті робить пошуки шляхів подолання екологічної кризи головною проблемою цивілізації. Не буде перебільшенням сказати, що більшість змін у свідомості нашого сучасника, в сфері світогляду, ідеології, науково-методологічній та ін. відбулися під безпосереднім впливом екологічних ідей.

Умовно "світ екології" можна поділити на три специфічні сфери: екологію як фундаментальний й різноплановий напрямок наукового дослідження, екологію як громадський рух та екологію як навчальну дисципліну. Ці сфери, звичайно, тісно пов'язані між собою. Але кожній з них притаманне й специфічне. Їх еkleктичне змішування (що нерідко трапляється) приводить до того, що сучасна екологія виглядає досить суперечливим комплексом дисциплін, підходів, принципів та світоглядних орієнтацій. Здобуткам на широкому предметному полі, окреслюваному екологією, водночас властиві невизначеність і своєрідна регламентованість, глобальність і локальність (факторіальність), умоглядність і акцентованість на широкому спектрі практичних питань, верхоглядство і ґрунтовність конкретно-екологічних розробок, професійність і відверте аматорство. Більш того, нині спостерігається масштабна профанація екологічного профілю, тотальна екологізація майже всього, що має відношення до теоретичної й практичної діяльності людини, завдяки чому екологія дійсно іноді трансформується із "слова-терміна" в "слово-ідол" (Ф.Гіренок).

Більшість реагує лише на окремі прикрі випадки (полювання на лебедя у міському озері) і залишаються байдужими до серйозного забруднення цілого регіону. В.Кордюм зокрема слушно звертає увагу на суперечність сприйняття громадянами екологічної конкретики. Робляться протести проти використання тварин в лабораторіях, але ніхто не протестує проти скотобоєнь, вирощування (експлуатація) тварин у сільському господарстві, проти змагань по рибальству та полювання (вбивство ради розваги). Ліквідація смертної кари передбачає утримання кожного убивці – на ці кошти можна б рятувати від смерті людей у яких немає грошей на лікування, і які не може виділити держава. Проти осушення якоїсь водойми можуть підняти цілий регіон, а пропозиція змінити орбіту Землі розглядається під кутом зору технічних можливостей [3, 5].

В глобальному аспекті конкретна, але реальна загроза виглядає не такою вже й серйозною. Люди, як правило, до можливості планетарної екологічної катастрофи вже адаптувалися й відносяться до цього як до пересічної академічної проблеми, яка майже не стосується їх особисто та їх близьких. Крім того, як вважають психологи, небезпека колективна, "для всіх" сприймається не так вже й драматично. Екологічна ситуація надає шанс померти гуртом, позаяк в тіні саморобного апокаліпсиса простіше позбавитися жаху персональної смерті. "На миру і смерть красна". Пересічний землянин залишається, "делікатно" кажучи, екологічно некомпетентним і не підозрює, яка небезпека чатує на нього саме з цього боку. Якщо застосувати відоме міркування Ортеги-і-Гассета до цієї ситуації, то фахівець-еколог, що прагне звернути увагу світової громадськості на катастрофічний стан довкілля, уподібнюється блазневі, який з арени сповіщає публіку про реальну пожежу, а вона сприймає це як чергову репризу. "Іноді я починаю ненавидіти свою науку, - зазначає відомий еколог О.Яковлев, - тому що вона надає мені знання, від яких спазми стискають горло" [2, 42].

Все більш очевидним стає небезпечний процес звикання до екологічної загрози. Зокрема багато дослідників звертають увагу на те, що період активного розвитку екології та пік екологічної занепокоєності у суспільній свідомості минув. За У. Беком, міжнародна спільнота неадекватно усвідомлює сутність та витоки екологічної кризи. Поки що спостерігається домінування аргументів технократичних та натуралістичних. Відчувається потреба в осмисленні потенційних можливостей в аспектах соціальному, політичному та культурному. Тому що природа вже не може бути зрозумілою без суспільства, а суспільство без природи. Міркування про автономність та незалежність суспільства від природи не сприймається сьогодні як істинне. До цього долучається вірно підмічена У. Беком психологема: неприйняття і навіть заперечення очевидної загрози із страху перед нею. Створюється парадоксальна ситуація, коли з ростом небезпеки зростає і вірогідність її непризнання. Типовими стають випадки, коли вина покладається не на власне призвідників кризи, а на тих, хто про них говорить і сіє в суспільстві тривогу. Інформацію про загрозу соціального або екологічного характеру нерідко тлумачать як «видумку інтелектуалів». Непередбачуваність ризиків, їх некерованість призводить до того, що мова вже йде не про те, щоби досягнути чогось доброго, а про те, щоби уникнути гіршого. З'являється маса питань, на які немає відповідей. А деякі інструкції та рекомендації, зокрема такі як інструкція, що робити в разі вибуху атомної бомби, є блюзнірством. Відбувається тотальна «косметична» обробка

ризиків. Як правило борються з наслідками, а не з причинами. Так, наприклад, рекомендуються очисні фільтри при збереженні джерел забруднення. Вчені маскують свою некомпетентність масою слів, методик і цифр. Інформація для населення нашпигована не кожному зрозумілими технічними подробицями та математичними викладками. Ілюструється це звинувачення на прикладі з визначенням гранично допустимих концентрацій екологічно небезпечної речовини в довкіллі (ГДК). На думку У. Бека, потреба у визначенні ГДК виникає тоді, коли допускається отруєння. Граничний (допустимий) рівень забруднень - це їх легітимація. Хто обмежує забруднення, той уже погодився на його наявність. [1]

Надзвичайно насторожує та обставина, що фахівці вважають, що навіть сучасна наука ще не готова вирішувати проблеми такого рівня складності як екологічні. Трапилося так, що у своєму цивілізованому поступі людина почала "перетворювати" природу значно раніше, ніж прийшла до думки про необхідність її збереження. Сучасна екологічна ситуація поставила усіх нас перед парадоксальним фактом: зі всією очевидністю виявилось, що науково обгрунтоване управління природним комплексом (якщо воно є взагалі можливим) вимагає більш високого рівня знань, ніж цього вимагали традиційні програми по використанню сил та речовин природи у виробничих цілях. Тому й до сьогодні не подолані традиційні міфологеми щодо необмеженості природних ресурсів та можливостей саморегуляції біосфери, про можливість нічим не обмеженого ефективного управління природними комплексами, про те, що економіка може розвиватися лише на базі "дармових" ресурсів природи. До більш пізніх ілюзій належить думка, що хімічними засобами можна позбавитися небажаних представників флори та фауни (бур'яни, шкідники, патогенні мікроби та віруси тощо), не наносячи при цьому шкоди іншим, "корисним" представникам органічного світу, передусім самій людині. До цього варто додати уявлення про можливість абсолютно безвідходних технологій, про те, що електроенергія АЕС є самою дешевою та екологічно чистою. Внаслідок певної "аберації" свідомості енергію "мирного атому" ми тлумачимо як альтернативну "нетрадиційній" природній енергії сонця, вітру, термальних джерел та ін.

Разом з тим широкий методологічний, світоглядний і, загалом, соціокультурний резонанс від всього, що стосується екології, робить її надзвичайно цікавим об'єктом **загальнонаукового і філософського аналізу**. У зв'язку з цим у наукову сферу входить такий напрямок як філософія екології - галузь філософських досліджень, яка акцентує увагу на вплив екологічних проблем на методологію сучасного наукового пізнання **та формування основних світоглядних орієнтацій нашого сучасника**.

Досить ґрунтовному переосмисленню піддаються традиційні уявлення про протиставлення "людина - природа." З цього приводу відбувається корінна переоцінка феномену діяльності, який традиційно тлумачився як специфічна форма активного ставлення людини до оточуючого світу, зміст якої складає цілеспрямована зміна й перетворення його для задоволення вітальних та індустріальних потреб соціуму. Вважається, що саме ця стратегема й зумовила драматичне протистояння людини й природи. Нині, у зв'язку з екологічними реаліями, постає питання: чи не переоцінює людина свої можливості? Особливо коли йдеться про "підкорення природи", більш того, про "поліпшення людської природи" або "виправлення генетичних дефектів" засобами генної інженерії. І чи може людина при всіх її можливостях претендувати на роль "самого Господа" (К. Лебах).

Сама ж екологія, в її сучасних загальнонаукових та філософських інтерпретаціях, значно виходить за межі теорії охорони довкілля і активно долучається до здійснення докорінних зрушень в таких фундаментальних сферах як методологія наукового пізнання та формування головних світоглядних орієнтирів нашого сучасника. Як слушно зазначає У. Бек, "екологічні проблеми – це не проблеми оточуючого середовища, а в своїй генезі та наслідках є цілком суспільними проблемами, проблемами людини, її історії, умов її життя, її відношення до світу і реальної дійсності, її економічних, культурних і політичних поглядів" [1, 99].

А реальна дійсність стає такою, що легковажити екологією за сучасних умов є самогубством. Зокрема досить активно долучаються загальнопланетарні проблеми міграції, зростання нерівності та Нового Кліматичного Режиму (Б.Латур). Посилюється скепсис щодо сподівань на глобалізацію, яка вже сприймається як "провінційний світогляд, випрацюваний декількома людьми, що представляють досить вузьке коло інтересів", який запропонований всім і розповсюджується повсюду [2, 29]. Зазначаючи, що екологія багато чого зробила, щоб привернути увагу до глобальних проблем людства і сформувала "екологічний вимір" у всьому, в тому числі і політикумі, Б.Латур вважає, що вона зрештою потерпіла поразку. "Партії зелених повсюду залишаються залежними меншинами, що розгублено шукають підтримки з боку" [4, 83]. Саме тому має стати зрозумілим некоректність класичного протиставлення довкілля організму, природи людині і натури культурі.

"Можливо настала пора відмовитися від слова "екологія", зберігши його лише для наукової сфери. В реальності ж важливі лише питання місць для життя у згоді або конфлікту із іншими земними, що мають ту ж мету, що і ми. Для позначення цих місць для життя має підійти прикметник *політичне*,

із урахуванням розширення змісту терміну *поліс*, який довгий час розумівся досить вузько” [4, 154]. Б. Латур звертає увагу на парадоксальній ситуації, коли різні емоції викликають заклики захищати природу (це наводить нудьгу), а заклики захищати власну територію (це мобілізує без зволікання) [2, 22]. В доповіді Римського клубу «Come on! Капіталізм, короткозорість, спадок і руйнація планети» (2019) його президенти Ернст Вайцзеккер і Андрес Війкман явище глобального потепління, спровоковане антропогенними чинниками, кваліфікують як реальну загрозу цивілізації, свідчення приреченості “старого світу” і обстоюють нагальну необхідність корінної зміни парадигми розвитку людства, а саме:: термінової трансформації систем виробництва і споживання, скорочення народжуваності, радикального переходу до альтернативних економіки та енергетики. Вихід із ситуації, що склалась вбачають у створенні “єдиної планетарної гармонійної цивілізації”. Потреба в цьому давно вже назріла, але рекомендації і не лише авторів цієї доповіді (особливо в частині швидкого створення “нового світу”) є багато в чому утопічними. А для того щоб подолати означену утопічність, необхідно надавати абсолютну пріоритетність такому предмету в освітянському процесі як “екологія”. Поки що на наших теренах ця дисципліна у системі вищої освіти не є обов’язковою, а вибірковою.

Література

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. - М. : Прогресс-Традиция, 2000.
2. Когда развеялся туман. - М., 1990.
3. Кордюм В.А. Биоэтика – ее прошлое, настоящее и будущее // Практична філософія. – 2001. – № 3. – С. 4–20.
4. Латур Бруно. Где приземлится? Опыт политической ориентации. СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2019. – 202 с.